

Cahiliye'den İslam'a Dârünnedve

Dâr al-Nadwah from Jâhiliyya to Islam

Korkut Dindi

Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı
Assoc. Prof., Ağrı İbrahim Çeçen University Faculty of Islamic Studies, Department of Islamic
History

Ağrı / Turkey

kdindi@agri.edu.tr

orcid.org/0000-0002-2808-0255

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Article Type:** Research Article

Geliş Tarihi: 10 Mart 2024 / **Date Received:** 24 March 2024

Kabul Tarihi: 8 Mayıs 2024 / **Date Accepted:** 8 May 2024

Yayın Tarihi: 15 Aralık 2024 / **Date Published:** 15 December 2024

Yayın Sezonu: Aralık 2024 / **Pub Date Season:** December 2024

Atıf: Dindi, Korkut. "Cahiliye'den İslam'a Dârünnedve". *Akademik Siyer Dergisi* Cahiliye Özel Sayısı (2024), 33-48.

Citation: Dindi, Korkut. "Dâr al-Nadwah from Jâhiliyya to Islam". *Journal of Academic Sirah* Jâhiliyya Special Issue (2024), 33-48.
<https://doi.org/10.47169/samer.1441773>

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/samer> **e-mail:** akademiksiyerdergisi@ksu.edu.tr

Yayıncı: KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Published by: KSU Sirah Researches Application and Research Center

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların Kaynakça'da belirtildiği beyan olunur.

Ethical Statement: It is declared that during the preparation process of this study, scientific and ethical principles were followed and all the studies benefited from are stated in the bibliography.

Bu makale Creative Commons Atıntı-Gayriticari Türetilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-Nc 4.0).

Öz

İslam öncesi Arapların, Mekke'nin idaresi ve Kâbe hizmetleriyle ilgili en önemli kurumsal yapılarından biri Dârünnedve'dir. Kusay (Zeyd) b. Kilâb'ın (ö. 480?) Huzâa kabilesiyle mücadele edip Mekke'de yönetimi ele geçirdikten sonra kendisi için inşa ettiği bu yapı, zamanla Kureyş kabilesinin önemli siyasi, dini, içtimai meseleleri görüşüp karara bağladığı büyük toplantı evine dönüşmüştür. Kureyş'in ileri gelenleri, şehri ve kabileyi ilgilendiren mesele ve işleri görüşmek ve istişare etmek üzere belli zamanlarda burada toplanıp oturdukları için "Dârünnedve" olarak isimlendirilmiştir. Literatürde Dârünnedve'ye gerek klasik kaynaklarda ve gerekse modern çalışmalarda kısa ve öz olarak cahiliye bağlamında temas edilse de ülkemizde konuyla alakalı makale türünde henüz herhangi bir müstakil çalışmaya rastlamış değiliz. Bu çalışma, literatür taraması yöntemiyle, Dârünnedve'ye dair klasik kaynaklarda dağınık ve parçalı bir şekilde yer alan bilgi ve verileri derleyerek bir senteze ulaşmayı ve analiz etmeyi amaçlamaktadır. Başka bir ifadeyle Dârünnedve'nin tarihsel süreç içerisinde gerek İslam öncesi gerekse İslam sonrası dönemde yapısal ve işlevsel durumunu, geçirdiği değişim ve dönüşümü, akıbetini ayrıntılı ve kronolojik olarak ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu yönüyle kapsamlı ve özgün olduğunu düşündüğümüz bu çalışmanın, literatüre ve alanına katkı sağlayacağını ümit etmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Mekke, Kureyş, Yönetim, Dârünnedve.

Abstract

One of the most important institutional structures of the pre-Islamic Arabs related to the administration of Mecca and the services of the Ka'bah was the Dâr al-Nadwah. This building, which Qusay (Zayd) b. Kilâb (d. 480?) built for himself after he fought against the tribe of Huzâ'a and took over the administration in Mecca, turned into a large meeting house where the Quraysh tribe discussed and decided on important political, religious and social issues. It was called "Dâr al-Nadwah" because the notables of Quraysh gathered here at certain times to discuss and consult on issues and affairs concerning the city and the tribe. Although the Dâr al-Nadwah is briefly touched upon in the literature both in classical sources and modern studies in the context of Jâhiliyya, we have not yet come across any detached study on the subject in our country. This study aims to synthesize and analyze the scattered and fragmented information and data on Dâr al-Nadwah in classical sources through a literature review method. In other words, it aims to reveal in detail and chronologically the structural and functional status, the changes and transformations it underwent, and its fate in the pre-Islamic and post-Islamic periods. We hope that this study, which we think is comprehensive and original in this respect, will contribute to the literature and the field.

Keywords: Sirah, Mecca, Quraysh, Management, Dâr al-Nadwah.

GİRİŞ

Nedve; nedy/nedâ kelimesinden türemiştir. Çevresinde bulunan insanların toplandığı, bir araya gelip oturduğu “meclis” anlamına gelmektedir. Arapçada aynı kökten gelen nâdî kavramı, hem kavmin toplandığı yeri (meclisi) hem de meclis ehlini (istişare ve ihtiyar heyetini) ifade etmektedir. Kusay b. Kilâb'ın Mekke'de inşa ettiği bina, insanların (Kureyşlilerin) toplanıp oturduğu ve istişare yaptıkları bir ev/yer olduğu için “Dârünnedve/Dârülcemâ'a” adını almıştır.¹

Malum olduğu üzere Arap Yarımadası'nın önemli bir kısmını teşkil eden Orta Arabistan'da ve Hicaz bölgesinde (Mekke ve çevresinde) öteden beri güçlü bir merkezî otorite, kurumsal ve müesseses bir yapı tesis edilememiş, geniş bir alana yayılan herhangi bir devlet de kurulmamıştır. İslam'ın zuhuruna kadar Mekke, Yesrib (Medine), Tâif gibi şehirler veya buralarda yaşayan kabileler, birbirlerinden bağımsız olarak emir, melik, reis, seyyid veya şeyh denilen kişiler tarafından yönetilmiştir.²

Tarihi çok eskilere dayanan Mekke'ye Amâlika, Cürhüm, Huzâa ve Kureyş gibi bazı kabilelerin/hanedanların hâkim oldukları görülmektedir.³ Kuruluşundan itibaren iç içe olan Mekke ve mabedin (Kâbe'nin) yönetim ve idaresi, İslam'ın zuhuruna yakın bir dönemde (V. Yüzyıl)⁴ Hz. Peygamber'in baba tarafından dördüncü dedesi Kusay b. Kilâb'ın Huzâalıları mağlup etmesiyle Kureyş'in eline geçmişti.⁵ Kureyş'in reisi Kusay, Mekke ve Kâbe'nin idaresiyle ilgili nedve (Mekke yöneticiliği ve şehir meclisi), kıyâde (komutanlık), livâ (sancaktarlık), hicâbe/sidâne (Kâbe hizmetleri, bakımı), sikâye (hacıların su ihtiyaçlarının karşılanması), rifâde (hacılara ziyafet verme, yemek dağıtma) gibi görevlerin tamamını tek elde topladı. Mekke'yi idare etme ve Kâbe'nin bakım işini üzerine alınca Mekke dışında dağınık ve göçebe bir halde çadırlarda yaşayan Kureyş kabilesinin bütün kollarını birleştirerek⁶ Mekke'ye ve Kâbe'nin yakın çevresine yerleştirdi.⁷ Kusay,

¹ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*, thk. Ali Ömer (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.), 1/80, 2/101-102; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1994), 15/313-315; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm* (b.y.: Dâru's-Sâkî, 2001), 9/248.

² Adem Apak, *Kabile* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 17; Adnan Demircan, *Bedevi* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 33, 62-67.

³ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/30-86.

⁴ Avâtîf Edîb Selâme, *Kureyş kable'l-İslâm devruhe's-siyasî ve'l-iktisadî ve'd-dînî* (Riyâd: Dâru'l-Merih, 1994), 38.

⁵ Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ebî Ya'kûb, *Târihu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemîr Mühennâ (Beyrut: Şeriketü'l-A'lemî li'l-Matbuât, 1431/2010), 1/288-292.

⁶ Kusay'ın, bu siyaseti sebebiyle mücemmi' (toplayan, birleştiren) şeklinde isimlendirilmesi hakkında bk. Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm el-Himyârî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ vd. (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955), 1/124-126; Ebü Abdillâh Muhammed Sa'd b. Menî' el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 1/71; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/78; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud el-Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 1/50.

⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/123-132; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/66-73; Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu't-Taberî-Târihu'l-ümem ve'l-mülûk* (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1967), 2/254-260; Ali Osman Ateş, “Kusay b. Kilâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/460-461. Mekke'nin merkezinde, Kâbe etrafında meskûn bulunan Kureyş kabilelerinin, “Kureyşü'l-Bitâh” diye adlandırılması hakkında bk. Ebü Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Hâşimî, *el-Muhabber*, thk. İlse Lichtenstadter (Beyrut: Dâru'l-Âfâkî'l-Cedîde, ts.), 167-168; Muhammed b. İshâk b. Abbas el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve hadîsîh*, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş (Beyrut: Dâru Hadar, 1414/1994), 5/167-168. “Kureyşü'l-

Mekke'yi nesep itibariyle kendisine daha yakın gördüğü Zühre, Teym, Mahzûm, Sehm, Cumah gibi Kureyş'in alt kolları arasında taksim etti.⁸ Mekke ve civarında Kureyş'in hâkimiyetini güçlendiren Kusay, böylece icraatları sebebiyle Kureyş/Ka'b b. Lüey oğulları içerisinde kendisine itaat edilen ilk melik unvanını aldı.⁹ O, riyaseti döneminde sosyal, siyasi, idari, iktisadi vs. pek çok alanda düzenlemeler ve yenilikler yaptı.¹⁰ İşte Kusay'ın gerek kendi konumunu gerekse Kureyş'in Mekke ve mabet hâkimiyetini sağlamlaştırmak için yaptığı icraat ve faaliyetlerinden biri de, hiç şüphesiz Dârünnedve'yi inşa etmesiydi.

İşte bu çalışma, Kusay'ın Mekke'de kurumsallaşma ve hâkimiyetini güçlendirme adına inşa ettiği yönetim evi/merkezi¹¹ Dârünnedve'nin, başlangıcından 900'lü yıllara [Abbasi Halifesi Mu'tazîd Billâh (892-902) dönemine] dek konumunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Literatür taraması yapıldığında gerek klasik kaynaklarda gerekse modern, akademik çalışmalarda cahiliye bağlamında bazen başlıklar altında umumiyetle de satır aralarında Dârünnedve'ye kısa ve öz olarak değinildiği görülecektir. Araştırdığımız ve ulaşabildiğimiz kadarıyla Adnan el-Hârisî'nin, "Dârünnedve fi'l-Cahiliyye ve'l-İslam" adlı çalışması¹² dışında konuyla alakalı henüz etraflıca müstakil bir çalışmaya rastlamış değiliz.¹³ Dolayısıyla klasik kaynakların yanında çağdaş çalışmalardan da yararlanılarak hazırlanan bu makalenin, alanına katkı sağlayacağını, bu konuda önemli bir boşluğu dolduracağını ummaktayız.

1. İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE DÂRÜNNEDVE

Kureyş kabilesinin büyük atası Kusay (ö. 480), Huzâa kabilesiyle giriştiği mücadeleyi kazanıp onları Mekke'den çıkardıktan sonra yer ve yurtlarını Kureyş arasında paylaştırdı. Kureyş'i Kâbe/Mescid-i Haram merkez olmak üzere Mekke ve çevresine yerleştirdi, kendisi de Kâbe cihetinde ve yakınında bir yer edindi ve burada hemen Dârünnedve'yi yapıp oturdu.¹⁴ Bazı kaynaklara göre Kureyş'in ilk meliki Kusay'ın, hâkimiyetini sağladıktan sonra¹⁵ Mekke'de (Kâbe

Bitâh" ve Kureyşü'z-Zevâhir" kabileleri hakkında geniş bilgi için bk. Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, thk. Kemal Hasan Mer'î (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1425/2005), 2/46, 212; Edîb Selâme, *Kureyş kable'l-İslâm*, 41-43.

⁸ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 167-168; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/50; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, 2/46.

⁹ İbn Hişâm *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/124; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/70.

¹⁰ Geniş bilgi için bk. Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/290-291.

¹¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 9/272.

¹² Adnan b. Muhammed el-Hârisî, "Dârünnedve fi'l-Cahiliyye ve'l-İslam", *Mecelletü'd-Dârah* 31/3 (Riyad 1426/2005), 13-37.

¹³ Bu konuyla alakalı her ne kadar Mustafa Çelik'in, "Daru'l-Erkam Daru'n-Nedve Çarpışması" (İstanbul: Ölçü Yayınları, 1990) adlı kitabı varsa da akademik niteliği bulunmadığı için çalışmamızda kullanmadığımızı belirtmeliyiz.

¹⁴ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 3/260; Taberî, *Târîh*, 2/254-258; Ebü'l-Hasen İzzüddîn İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997), 1/623.

¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/70; Taberî, *Târîh*, 2/258.

yakınında) inşa ettiği ilk evdi.¹⁶ Öyle ki Kâbe etrafında inşa ettiği bu evi sebebiyle ilk doğan çocuğuna da “Abdüddâr/Evin kulu” adını koymuştu.¹⁷

Ezrakî'nin zikrettiğine göre Dârünnedve, Kâbe'nin Şam yönünde Mescid-i Haram'a bitişik olup Kusay b. Kilâb'ın evi idi.¹⁸ Dârünnedve'nin kapısı da Kâbe'ye doğru bakıyordu.¹⁹ Kureys, müşavere ve münazaraları bu evde yapar, savaş kararlarını alır; sosyal, siyasi ve iktisadi hayata dair bütün işlerini burada görürdü.²⁰

Kusay ölmeden önce idari görevleri, Mekke'de diğerleri arasında şöhret, şeref ve üstünlüğüyle öne çıkan iki oğlu²¹ (Abdüddâr ve Abdümenâf) arasında taksim etti. Başta Dârünnedve olmak üzere sidâne, hicâbe ve livâ görevlerini oğlu Abdüddâr'a; sikâye, rifâde ve kıyâde görevlerini de Abdümenâf'a verdi.²² Kusay'dan sonra Dârünnedve'nin yönetimi, en büyük oğlu Abdüddâr'a ondan sonra ise Abdüddâr'ın oğlu Abdümenâf'a geçti.²³ Böylece Dârünnedve'nin yönetimi ve bakımı Abdümenâf b. Abdüddâr'ın oğullarının elinde kaldı. Kureys, herhangi önemli bir iş ve meseleyi görüşüp karara bağlamak istediğinde Abdüddâr'ın oğullarından Âmir b. Hâşim b. Abdümenâf b. Abdüddâr veya çocukları yahut da kardeşinin çocuklarından biri orayı açardı.²⁴

Kureysliler, kendilerini Mekke merkezine yerleştiren Kusay'a ve onun, din gibi telakki edilen emirlerine içten bağlanıp yönetimine saygı duymalarından ötürü ondan sonra da istişare etmek ve bazı işleri karara bağlayıp çözmek için genellikle Dârünnedve'de toplanırlardı.²⁵ Başka bir ifadeyle kabilelerin ileri gelenleri, hayır ve şer bütün işler için burada toplanır, kabilecilik anlayışından dolayı

¹⁶ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/290; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1977), 2/423; Takıyyüddin el-Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm bi-ahbâri'l-beledi'l-harâm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 1/35. Benî Sehm'in (Saîd b. Sa'd b. Sehm) iddiasına göre ise Dârülacele, Dârünnedve'den önce inşa edilmiştir.

¹⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Hâşimî, *el-Münemmak fî ahhâri Kureys*, thk. Hurşîd Ahmed Fârûk (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985), 32; Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm*, 1/256.

¹⁸ Ezrakî, *Ahhâru Mekke*, 2/101, 247.

¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/125; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/70; Ebû'l-Kasım Abdurrahman b. Abdillâh es-Süheyli, *er-Ravzü'l-ünûf*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1992), 2/47.

²⁰ Ezrakî, *Ahhâru Mekke*, 2/247; Fâkihî, *Ahhâru Mekke*, 3/310. Ayrıca bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/125; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/70.

²¹ Kusay'ın Abdüddâr, Abdüluzâ, Abdümenâf ve Abdükusay adında dört oğlu olduğu, ikisini (Abdüluzâ ve Abdümenâf'ı) ilahlarına, birini (Abdüddâr'ı) kendi evine, diğerini (Abdükusay'ı) ise kendine nispetle isimlendirdiği hakkında bk. İbn Habîb, *el-Münemmak*, 32.

²² Ezrakî, *Ahhâru Mekke*, 1/80; 2/101-102; Ebu'l-Bekâ Muhammed İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, *Târîhu Mekketü'l-müşerreffe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-şerîfe ve'l-kabri's-şerîf*, thk. Alâ' İbrahim-Eymen Nasr (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 61-62; Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm*, 2/104-105. Kusay'ın dört oğluna farklı taksimat yaptığı, riyaset ve sikâye'yi Abdümenâf'a, dâr'ı Abdüddâr'a, rifâde'yi Abdüluzâ'ya, Mekke vadisinin iki yakasındaki yerleri ise Abdükusay'a verdiği rivayet edilmektedir. Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/292.

²³ Ezrakî, *Ahhâru Mekke*, 1/80.

²⁴ Ezrakî, *Ahhâru Mekke*, 1/80; İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, *Târîhu Mekke*, 62. Ezrakî, başka bir yerde de nedvenin Abdümenâf b. Abdüddâr'a, daha sonra Hâşim b. Abdümenâf b. Abdüddâr'a sonra da oğulları Umeyr ve Âmir'e intikal ettiğini söylemektedir. Ezrakî, *Ahhâru Mekke*, 2/102.

²⁵ Ezrakî, *Ahhâru Mekke*, 2/101-102, 2/247; Fâkihî, *Ahhâru Mekke*, 3/310.

mutlak bağlayıcı olmasa da,²⁶ işlerinin kararını burada verirlerdi.²⁷ Hatta kafiler ve kervanlar, buradan yola çıkar, uğurlanır ve dönüşte de yine Dârünnedve'ye uğrardı.²⁸ Zorunlu durumlarda kervanların malları Dârünnedve'de tutulurdu.²⁹ Cahiliye döneminde himaye, dayanışma, ittifak ve dostluk antlaşmaları burada yapılır, yazılan metinler de Kâbe duvarına asılırdı. Nitekim Abdülmuttalib ile Huzâalılar arasındaki dostluk ve yardımlaşma muahedesi, Dârünnedve'de akdedilmişti.³⁰ Hilfü'l-fudûl'un teşkiline sebep olan olay sırasında da Kureys, acilen Dârünnedve'de toplanmış, Hz. Peygamber'in amcası Zübeyr b. Abdülmuttalib öncülüğünde Abdullah b. Cüd'ân et-Teymî'nin evinde de antlaşma imzalanmıştı.³¹ Bunların yanı sıra Mekkeli müşrikler, sancakları Dârünnedve'de muhafaza altına alır, savaş sırasında da sancağı çıkarıp açar, sopa veya direğe bağlar, onun taşınmasından sorumlu olan kabile ve kişilere tevdi ederlerdi.³² Ayrıca "nediy/nâdî" kelimelerinin kök anlamında da mevcut olduğu üzere İslam öncesi Araplarda çok sık görülen şeref, itibar ve üstünlük yarışı (müfâhare ve münâfere) konuşma ve atışmaları da kimi zaman Dârünnedve'de yapılırdı.³³

Dârünnedve, Kureyslilerin ihtiyaç halinde davet edilip çağrıldıklarında günlük gelip gittikleri, toplandıkları (meclisü'l-kavm) bir toplantı yeri idi.³⁴ Kusay'ın oğullarından başkası rastgele giremezdi. Kusay'ın çocukları dışındaki Kureysliler için belirli bir yaş şartı vardı. Daha ziyade olgun ve ileri yaştaki kimselerin alındığı Dârünnedve'de bulunmak ve meşveret etmek için³⁵ kırk yaşında olmak gerekirdi. Ancak Kusay'ın bütün çocukları ve onların müttelikleri (halifleri) büyük küçük demeden, yaş şartı aranmaksızın Dârünnedve'ye girebilirdi.³⁶ Dolayısıyla Mekke tarihine dair erken dönem kaynaklarından, "40 yaşında olma şartı"nın yabancılar, yani Kusay'ın çocuklarından olmayanlar için geçerli olduğu³⁷ anlaşılmaktadır. Ne var ki diğer bir kısım rivayetler de, bunun aksinedir. Nitekim Ebû Cehil'in (Ebü'l-Hakem Amr b. Hişâm) henüz bıyıkları terlemeye başlamadan ve sakalları çıkmadan yahut otuz yaşlarında³⁸ zekâ, doğru görüş, şeref, yönetim, siyaset

²⁶ Kararlarının mutlak bağlayıcı olmadığı görüşü hakkında bk. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/48. Dârünnedve'nin kararları, ancak kabileler ittifak ettiklerinde geçerli olurdu. Bazı kabileler, alınan kararlara itiraz edebilirdi. Geniş bilgi için bk. Edîb Selâme, *Kureys kable'l-İslâm*, 169-170; Emrah Dindi, *Kur'an'da İslam Öncesi Kültür* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 610.

²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/70; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 34; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5/186.

²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/70, 2/36-37; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/45.

²⁹ Ebû Süfyân önderliğinde Suriye'den dönen Kureys kervanının malları, Uhut Savaşı'na finans kaynağı olsun diye Dârünnedve'de tutulmuştur. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd, *el-Megâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1989), 1/199; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/311-312; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/295.

³⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/85; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/71.

³¹ Mes'ûdî, *Mürüccü'z-zeheb*, 2/213. Hilfü'l-fudûl'un zemininin Dârünnedve olduğuna dair Hz. Peygamber'in beyanı hakkında bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî-Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 8/282.

³² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/80, 2/247; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 3/310. Müşriklerin Hz. Peygamber'le savaşlarında Dârünnedve'ye sancak dikmeleri/asmaları hususunda bk. Vâkîdî, *el-Megâzî*, 1/203, 2/443; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/65-66.

³³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5/279; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/315.

³⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/423.

³⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/47, 9/235.

³⁶ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/79. Ayrıca bk. Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 3/311; İbnü'z-Ziyâ el-Mekki, *Târîhu Mekke*, 61.

³⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/247; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 3/311.

³⁸ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd, *el-İştikâk*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, ts.), 155; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/47.

ve tecrübe yönünden akranları ve gençler arasında sivrildiğinden dolayı Dârünnedve'ye girdiği kaydedilmektedir.³⁹ Aynı şekilde 40 yaş şartına rağmen Hakîm b. Hizâm'ın da Kâbe'de doğumu, kabiliyet ve görüşleri, saygın konumu sayesinde on beş yaşında alındığı ifade edilmektedir.⁴⁰ Dolayısıyla az da olsa Dârünnedve'ye dışardan kırk yaşına gelmeyen kimselerin alınması bunun mutlak bir kaide olmadığını göstermektedir. Nitekim Mekkeli olmayan birinin bile ihtiyaç halinde veya bazı zorunlu durumlarda Dârünnedve'de yapılan önemli bir toplantıya iştirak ettiği görülmektedir.⁴¹

Dârünnedve; yaş, şeref, güç, kudret bakımından Kureyş'in bilgili, ileri görüşlü, seçkin, elit insanların iştirak ettiği bir şehir meşveret/şura meclisi (parlamento, kurultay) veya ihtiyarlar meclisi (meclisü's-şüyüh) hüviyetine sahip idi.⁴² Mekke'de Kureyş için Dârünnedve'den başka resmi vasfı olan bir toplantı yeri ve meclis de yoktu.⁴³

Dârünnedve, her türlü önemli ve olağanüstü konuların görüşüldüğü bir mekân ve bir karar mekanizması veya şura meclisi olmasının yanında ziyafet (rifâde),⁴⁴ nikâh, evlilik/düğün, sünnet, ergenlik (dir')⁴⁵ vs. törenlerinin de gerçekleştirildiği bir yerdi.⁴⁶

Bülüğ çağına ulaşmış kızların duyurulması ve büluğa erdiğinin göstergesi olarak kız çocuklarına dış, koruyucu elbise giydirilmesi merasimi burada yapılırdı. Büluğ çağına giren bir kız, âdet görmeye başladığı zaman ailesi onu alıp Dârünnedve'ye götürür, orada Abdümenâf b. Abdüddâr'ın çocuklarından biri (Âmir b. Hâşim), onun gömleğini yırtıp çıkarır, sonra da o gömleği tekrar ona giydirirdi. Bu ergenlik töreni yapıldıktan sonra kızın ailesi, onu artık gözlerden uzak tutarak örtüye sokar, üst/dış giysi giydirirdi. Bu sebeple Âmir b. Hâşim b. Abdümenâf b.

³⁹ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *Resâ'ilü'l-Câhiz*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1964), 1/300, 4/184; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 9/235. Ebû Cehil'in genç (hadîsü's-sinn) ve keskin zekâlı (hadîdü'z-zihn) olarak tavsifi hakkında bk. Câhiz, *Resâ'ilü'l-Câhiz*, 1/300; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 9/235.

⁴⁰ Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureyş ve ahbâruhâ*, thk. Abbas Hani el-Cerrâh (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 1/228; Ebû'l-Haccâc Yusuf b. Abdirrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 7/185-186.

⁴¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/480-481. Söz konusu rivayete göre hicretten hemen önce Hz. Peygamber'in durumunu görüşmek üzere gerçekleştirilen Dârünnedve'deki toplantıya kimliği tam olarak bilinmeyen Necidli bir şeyh de katılmıştır.

⁴² Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 7/47; Edîb Selâme, *Kureyş kable'l-İslâm*, 167; Dindi, *Kur'an'da İslam Öncesi Kültür*, 606-609.

⁴³ Edîb Selâme, *Kureyş kable'l-İslâm*, 170-171.

⁴⁴ Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Simâru'l-kulûb fi'l-muzâf ve'l-mensûb*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1965), 518. Dârünnedve'nin Mekke'de yemek verilen yerlerden biri olduğu ve bir nevi aşevi vazifesi gördüğü hakkında bk. Vâkîdî, *el-Megâzî*, 2/581-582. Hz. Peygamber'in büyük dedesi Hâşim'in, hacılara ziyafet vermek için Kureyşlilerden topladığı malları Dârünnedve'ye koyduğu rivayet edilmektedir. Ebû'l-Ferec Nureddîn el-Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006), 1/12.

⁴⁵ Arapçada "demir giysi, elbise (zırh)" anlamına gelen dir', elbiseden kinaye olarak kullanılmakta ve "küçük kız çocuklarının ev içinde giymiş oldukları küçük elbiseyi veya kadının gömleğini (dir'u'l-mer'e" ifade etmektedir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 8/81-82.

⁴⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/125; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/70; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 32; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5/186. Dârünnedve ve fonksiyonları hakkında geniş bilgi için bk. Ethem Ruhi Fığlalı, "Dârünnedve", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/555-556; Adnan b. Muhammed el-Hârisî, "Dârünnedve fi'l-Cahiliyye ve'l-İslâm", *Mecelletü'd-Dârah* 31/3 (Riyad 1426/2005), 13-37; Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 227-231.

Abdüddâr'a "muhyayiz (hayız merasimini icra eden kimse)" adı verilmiştir.⁴⁷ Büluğ töreninin icrasından dolayı da ayrıca Dârünnedve, "mehîz/hayz mekânı" diye isimlendirilmiştir.⁴⁸ Bunların yanı sıra fonksiyonlarına göre de "Dârüdda've", Dârülmüfâhare" gibi adlar da verilmiştir.⁴⁹

Kureyş ileri gelenleriyle özdeşleşen Dârünnedve, nübüvvetin ilk yıllarından itibaren hep Hz. Peygamber'e şiddetle muhalefet eden seçkin bir zümrenin (mele') karargâhı haline gelmiştir.⁵⁰ Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber'in durumunu, tebliğine karşı koyma yol ve yöntemlerini Dârünnedve'de görüşüp tartışmışlardır.⁵¹ Özellikle Müslümanların Medine'de gündün güne güçlendiklerini gören Kureyşliler, Hz. Peygamber'in de oraya gitmesinden ve bir güç olarak karşılıklarına çıkmasından endişe ettikleri için durumunu görüşmek üzere Dârünnedve'de toplanarak suikast ile öldürülmesi kararını almışlardır.⁵² Hicret sonrasında müslümanların ibadet maksadıyla bile Mekke'ye girmelerini ve Kâbe'yi ziyaretlerini engellemeye çalışan Kureyşliler, Umretü'l-kazâ (7/629) sırasında Hz. Peygamber ve ashabının umre tavafını hayretler içinde yine Dârünnedve'den takip etmişlerdir.⁵³ Ancak Dârünnedve, Mekke'nin fethiyle birlikte (630) artık karar mercii ve yetkili makam olmaktan çıkmış, işlevini ve statüsünü kaybetmiştir.

Kısaca Dârünnedve, kuruluşundan (Kusay'dan) Mekke'nin Hz. Peygamber tarafından fethine kadar, Mekke idaresinde merkezi rol oynamıştır. Her ne kadar cahiliye dönemi siyasi, iktisadi, dini, sosyal ve kültürel hayatta önemli fonksiyon icra etse de idaresi ve burada yapılan toplantıların günü, zamanı, düzenli yapılıp yapılmadığı hususunda herhangi bir bilgiye rastlamış değiliz. Ancak Türk kültür hayatı içinde önemli bir yeri bulunan köy odaları gibi Cahiliye Araplarının da her kabilenin meşhur ve kendi umumi konağında (dâr/rab'a/ribâ')⁵⁴ veya şehrin ileri gelenlerinin öne çıkan genel/ortak mekânlarında gününbirlik toplandıkları anlaşılmaktadır. İslam öncesinde tam anlamıyla bir müesses, örgütsel yapı (devlet) bulunmadığından Mekke; Dârünnedve sancağı altında toplanan Kureyş ileri gelenleri, asiller (mele') ve kabile temsilcileri eliyle yönetilmiştir. Her ne kadar merkezi organizasyon olarak Dârünnedve'nin varlığı inkâr edilemezse de kararların icrasında (uygulanıp uygulanmamasında) mahalli kabile/boy meclislerinin (nâdi) olumlu veya olumsuz tavırlarının son derece önemli rol oynadığını belirtmek gerekir.⁵⁵

⁴⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/80, 2/247; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 3/310-311; İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, *Târîhu Mekke*, 62; Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm*, 2/105.

⁴⁸ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 3/311.

⁴⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5/279.

⁵⁰ Dârünnedve'ye işaret eden ayetler hakkında bk. el-Alak 96/17; Meryem 19/73; el-Ankebût 29/29; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/311-312.

⁵¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/133; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.), 5/88.

⁵² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/480-482; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/227; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, 4/176-178.

⁵³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/371; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995), 3/418 (No. 3347); İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/105.

⁵⁴ Mekke'nin (Kureyş) meşhur kabile meskûn mahalleri ve konakları, mahalle meclisleri (odaları) hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/222-263; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 3/263-352; Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 82-85, 232-235.

⁵⁵ Geniş bilgi için bk. Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 235.

2. İSLAMÎ DÖNEMDE DÂRÜNNEDVE

Dârünnedve'nin, Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn zamanındaki durumu ve ne maksatla kullanıldığı hakkında pek fazla malumat bulunmamaktadır. Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra Mekke idaresiyle ilgili hicâbe (sidâne) ve sikâye dışındaki bütün görevleri kaldırmış⁵⁶ ve Attâb b. Esîd'i Mekke'ye vali atamıştır.⁵⁷ Vali'nin burayı kullanıp kullanmadığına dair de herhangi bir kayda henüz rastlayamamaktayız. Hulefâ-yi Râşidîn'den Hz. Ebubekir'in, hicretin 12. yılında umre için Mekke'ye geldiğinde kendi (babası Ebû Kuhâfe'nin) evinde kaldığı, umre ile ilgili ibadetleri yerine getirdikten sonra Dârünnedve'ye yakın bir yerde oturup insanların şikâyet ve isteklerini dinlediği ifade edilmektedir.⁵⁸ Hz. Ömer'in ise hangi yıl olduğu belli değilse de,⁵⁹ hacca gittiğinde bilhassa Mescid-i Haram'a yakın olmak için Dârünnedve'de kaldığı rivayet edilmektedir.⁶⁰

Bir süre eski fonksiyonunu kaybeden Dârünnedve'nin yeniden ön plana çıkması Emeviler döneminde olmuştur. Dârünnedve'nin mülkiyeti, hilafeti sırasında Muaviye b. Ebû Süfyân (661-680) tarafından satın alınıncaya kadar tevarüs yoluyla Abdüddâroğullarının elinde nesilden nesile intikal etmişti.⁶¹ Emevi Devleti'nin kuruluş aşamasında Dârünnedve, Benî Âmir b. Hâşim ailesinin uhdesinde idi. Kimden alındığına dair farklı isimler zikredilse de Muâviye'nin, Dârünnedve'yi Kusay'ın büyük oğlu Abdüddâr'ın torunlarından İkrime b. Âmir b. Hâşim'den veya Âmir b. Hâşim'in çocuklarından⁶² İbnü'r-Rehîn/Rüheyn el-Abderî'den satın aldığı, Mekke amilliğine/valiliğine tahsis ettiği ve Dârülmâre (yönetim merkezi, hükûmet konağı) yaptığı ifade edilmektedir.⁶³ Bazı rivayetlerde ise Kusay'ın oğlu Abdüluzza'nın torunlarından Hakîm b. Hizâm'dan satın almıştır. Hakîm de, burayı cahiliye döneminde Âmir b. Hâşim'in oğlu Mansûr'dan almıştır.⁶⁴ Hatta Hakîm, mülkiyetinde bulundurduğu ata yadigârı konağı (Dârünnedve'yi) sattığı için Muaviye tarafından "Kureys'in değerli yerini, şerefini az bir pahaya satmakla" veya "atalarının asalet ve şerefini korumamakla" itham edilip kınanmıştır.⁶⁵ Bunun üzerine Hakîm, "Takvadan başka şeref ve değer yoktur, şeref ve asalet İslam'dadır, kalıcı olan ancak takvadır. Ben orayı cahiliye döneminde bir kırba (tulum) şaraba satın almıştım. Şimdi 100 bin dirheme sattım. Parasını da Allah

⁵⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/364; 4/16.

⁵⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/440, 550.

⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/187; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 10/73.

⁵⁹ Hz. Ömer'in hicrî 14 senesinden 23 senesine kadar her yıl insanlarla birlikte hac yaptığı hususunda bk. İbn Habîb, *el-Muhabber*, 13-14.

⁶⁰ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 3/311.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/624.

⁶² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/102.

⁶³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/77; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 34, 190-191; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/53; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/423.

⁶⁴ Ebû Abdillâh Mus'ab ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureys*, thk. Lévi-Provençal (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1982), 254. Altmış yıl cahiliye altmış yıl da İslamî dönemde yaşam süren [Ebû Zekerriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/166] Hakîm b. Hizâm'ın cahiliye döneminde Âmir b. Hâşim'in oğulları Mansûr ve İkrime'den, Muaviye'nin de Hakîm'den satın aldığı yönündeki rivayetler için bk. Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, thk. Heyet (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 1/121,127.

⁶⁵ Bazı rivayetlerde söz konusu ifadeyi, Muaviye değil, farklı varyantla daha yumuşak bir üslupla Abdullah b. Zübeyr söylemiştir. Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureys*, 1/228; Seâlibî, *Simâri'l-kulûb*, 518. Rivayetin başka bir versiyonu için bk. Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*, 1/166-167.

yolunda harcayacağım. Şimdi hangimiz zarara uğramışız, hangimiz aldatılmışız.”⁶⁶ demiştir. Belâzürî, söz konusu alım satım işleminin Dârünnedve’yle ilgili olmadığını, burayla ilintilendirenlerin hata ettiğini, zira Dârünnedve’nin o dönemde Benî Abdüddâr’ın elinde bulunduğunu ve Muaviye’nin, İkrime’den satın aldığını ifade etmiştir.⁶⁷

Rivayetlere göre Muaviye, halifeliğinin ilk yıllarında (44/664) hacca geldiğinde⁶⁸ Dârünnedve’de kalmış, hac vazifesini tamamlayıp Şam’a dönmek üzereyken de burayı Âmir b. Hâşim’in çocuklarından İbnü’r-Rehîn el-Abder’den 100 bin dirhem karşılığında satın almıştır.⁶⁹ Hatta Kâbe hizmetlerinden hicâbe görevini yürüten Abdüddâroğulları boyundan Şeybe b. Osman, kendi evine bitişik olmasından dolayı öncelikli satın alma (şufa) hakkına kendisinin sahip olduğunu söyleyerek Muaviye’den geri almak için uğraşmışsa da istediğini elde edememiştir.⁷⁰ Rivayetlerden Muaviye’nin hac için Mekke’ye her geldiğinde Dârünnedve’yi kullandığı, divanına (tahtına) oturup görüşmeler gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.⁷¹ Ayrıca hacılara su dağıtma işini Dârünnedve’de yürütmek istemişse de Sikâye görevini uhdesinde bulunduran Abbas ailesi (İbn Abbas), ona “Bu, sizin hakkınız ve işiniz değil” diyerek engel olmuştur.⁷² Gerek Muaviye gerekse diğer Emevi halifeleri, hacca geldiklerinde hep hükûmet merkezi Dârünnedve’de konaklamışlardır.

Muaviye tarafından onarılıp bayındır hale getirilen Dârünnedve, ondan sonra da hac için Mekke’ye gelen Emevi ve ilk Abbasi halifelerinin ikametine ayrılmıştır.⁷³ Bu binanın bir kısmı, Emevi halifeleri Abdülmelik b. Mervân ve oğulları Velid ve Süleyman dönemlerinde Mescid-i Haram’ı genişletme çalışmaları sırasında sundurma, kemer ve sütun gibi bazı ilavelerle mescide dâhil edilmiştir.⁷⁴

Emevi hanedanına karşı Mekke’de halifeliğini ilan eden Abdullah b. Zübeyr de (683-692) Dârünnedve’yi yönetim merkezi olarak kullanmıştır. İbn Zübeyr, kuşatma ve çatışmalar sırasında zarar gören ve hasar alan Kâbe’yi yeniden inşa ederken Hacerülesved’i ipek bir beze sararak bir sandık içerisine yerleştirip Dârünnedve’de kendi yanında tutmuş ve koruma altına almıştır.⁷⁵ Ayrıca Dârünnedve’nin arka kısmında da küçük bir bölmeyi suçluları tutmak için zindan/hapishane yapmıştır.⁷⁶ İbn Zübeyr, etrafındaki bazı evleri istimlak ederek Mescid-i Haram’ı genişletme çalışmaları sırasında mescidin duvarlarını Dârünnedve’yi de içine alacak şekilde genişletmiş, kapısı

⁶⁶ Süheylî, *er-Ravzü’l-ünüf*, 2/55; Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-büldân*, 2/423. Rivayetin erken dönem kaynaklardaki varyantı hakkında bk. Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, 9/453-454.

⁶⁷ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, 9/453-454.

⁶⁸ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 20.

⁶⁹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/212, 2/102, 247.

⁷⁰ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/212, 2/102; Necm Ömer b. Fehd, *İthâfü’l-verâ bi-ahbâri ümmi’l-kurâ*, thk. F. Muhammed Şeltût (Mekke: Câmîatü Ümmi’l-Kurâ, 2005), 2/34.

⁷¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/214.

⁷² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/56; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 2/57.

⁷³ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/102.

⁷⁴ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/102.

⁷⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/164; İbnü’z-Ziyâ el-Mekki, *Târîhu Mekke*, 108.

⁷⁶ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 3/341. Burası hapsedilen kişiye nispetle “sicnu ârim” diye isimlendirilmiştir.

Mescid-i Haram'ın iç avlusunda boşluk kısmında kalmıştır.⁷⁷ Dârünnedve'nin kapısı, Abbasi halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr döneminde mescide bazı ilaveler yapıldığına dek bu şekilde kalmıştır.⁷⁸

Dârünnedve, sadece Emeviler döneminde değil, aynı zamanda Abbasilerin erken döneminde de yönetim merkezi (Dârülimâre)⁷⁹ olarak işlev görmüş, Ebü'l-Abbas, Ebû Ca'fer el-Mansûr (754-775), Mehdî (775-785), Musa el-Hâdî (785-786) ve Harunürreşîd (786-809) gibi Abbasi halifeleri hac günlerinde burada konaklamışlardır.⁸⁰

Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr'un hilafetinin ilk yıllarında Mescid-i Haram'ın ihtiyacı karşılayamaması sebebiyle bakımı, onarımı ve genişletilmesi sırasında (138/756 yılında) Dârünnedve'nin bir kısmı, sütunlar ve bir kemer ile mescide katılmıştır.⁸¹ Ayrıca 144/762 yılında hac yaptığında da Dârünnedve'de kalmıştır.⁸² Rivayetlere göre Ebû Ca'fer, dönemin tebeu't-tâbiîn âlimlerinden Medineli fakih ve muhaddis Ebü'l-Hâris İbn Ebî Zî'b'i Dârünnedve'ye çağırarak Fatıma-Ali evladından Hasan b. Zeyd b. Hasan hakkında bilgi almıştır.⁸³

Abbasi halifelerinden Mehdî de 160/776 senesinde kendisine eşlik eden oğlu Harunürreşîd ve aile fertlerinden oluşan bir grup ile hacca geldiğinde Dârünnedve'de konaklamışlardır.⁸⁴ Rivayetlere göre Mehdî, Kâbe'yle ilgili bir takım onarım ve tadilat yapılması talimatını verdiğiğinde Kâbe'nin örtülerinin değişmesi ve temizlenip koku sürülmesi hadisesini buradan seyretmiştir.⁸⁵ Aynı şekilde 166/782 senesinde Ramazan ayında umre için Mekke'ye geldiğinde de burada kalmıştır.⁸⁶

Harunürreşîd'in, Benî Halef el-Huzâî'den Dârülimâre'yi satın alıp hükûmet merkezi (konağı) yapana dek Abbasi halifeleri, hep Dârünnedve'yi kullanmışlardır. Rivayetlere göre Harunürreşîd'in 184/801 senesinde Mekke'ye vali olarak atadığı Hammâd el-Berberî,⁸⁷ Mekke'nin önemli konaklarından biri olan Dârü Esved b. Halef el-Huzâî (Dârü Talhat'e't-Talhât) adlı yapıyı, Harunürreşîd için idare merkezi (Dârülimâre) yapmıştır.⁸⁸ Böylece Dârünnedve, Harunürreşîd'den sonra tamamen idari vasfını kaybetmiş, yerini Dârülimâre'ye bırakmıştır.⁸⁹ Bu sebeple Fâkihî, halifelerden Dârünnedve'yi ilk ihmal edip harap halde bırakanın Harunürreşîd'in oğlu Halife Me'mûn (813-833) olduğunu ifade eder.⁹⁰

⁷⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/66; İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, *Târîhu Mekke*, 151-152.

⁷⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/66-70; İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, *Târîhu Mekke*, 152.

⁷⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/77.

⁸⁰ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/102.

⁸¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/69, 102; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 2/160, 163; İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ*, 2/173-174.

⁸² Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 4/264; İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ*, 2/180. Rivayetlere göre Halife Mansûr, gizli ve tanınmayacak bir biçimde geceleyin fecre kadar tavaf eder, sonra Dârünnedve'ye dönerdi.

⁸³ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*, 1/86-87; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 25/640-641.

⁸⁴ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/207, 2/33; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 1/475, 3/312; İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ*, 2/203-205.

⁸⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/207.

⁸⁶ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 2/171.

⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-th*, 5/335.

⁸⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/223; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 3/273.

⁸⁹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/102.

⁹⁰ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 3/311.

Dârünnedve, hükûmet merkezi olma vasfını kaybettikten sonra başka amaçlarla kullanılmıştır. Erkek ve kadınlar için ayrı ayrı bölmeleri bulunan Dârünnedve'nin, zamanla kadınlar için yapılan odaları (maksureleri) uzak veya yakından gelenlere kiraya verilmiştir. Daha önceden erkekler için yapılan bazı bölmeleri ise Mekke vali ve âmillerinin hayvanları bağlanmak suretiyle ahır olarak kullanılmış, sonra da valilerin/âmillerin köle ve hizmetçileri burada kalmıştır. Ancak bir süre sonra özellikle harap olan bazı kısımlarına çöplerin atılması, amacının dışında abdest ve yıkanmak için kullanılması, dolayısıyla Mescid-i Haram'a, sakinlerine ve hacılara zarar verecek hale gelmesi, Mekke ahalisinin tepki ve şikâyetlerine neden olmuştur. Nihayetinde Mekkeliler, bu durumu Abbasi halife ve vezirlerine bildirme kararı almışlardır. 281/895 yılında Mekke ehinden ilim ve irfan sahibi bir kişi (posta/berîd görevlisi), dönemin Abbasi veziri Ubeydullah b. Süleyman'a bir mektup yazarak "Dârünnedve'nin büyük oranda tahrip olup yıkıldığını, âdeta çöplüğe dönüştüğünü, bu durumun Mescid-i Haram'a ve ahalisine, çevresine zarar verecek hale geldiğini" haber vermiş, buranın mescit yapılarak Mescid-i Haram'la birleştirilmesini, hem normal zamanlarda insanların namaz kılması hem de hac mevsiminde hacılara alan açılması için mescidin avlusuna dâhil edilmesini teklif etmiştir. Hatta şayet bu işi hallederse Mehdî'den sonra halifelerden hiçbirinin yapmadığı bir şeyi yapmakla büyük bir şeref ve sevaba nail olacağını belirtmiştir.⁹¹ Neticede gerek onun gerekse Mekke emiri (Ac b. Hâc) ve kadısının (Muhammed b. Ahmed el-Mukaddemî) aynı minvalde yazmış oldukları mektupları alan Halife Mu'taz'ın Billâh (892-902), Dârünnedve'nin onarılacak mescit yapılmasını ve Mescid-i Kebir'e katılmasını, bu işe harcanmak üzere de büyük bir kaynak ayrılmasını emretmiştir. Böylece Dârünnedve yıkılıp temelleri üzerine yeniden inşa edilmiş, sütunları ve kemerleri olan, revakları yaldızlı, tavanı süslenmiş sac ağacıyla örtülü bir mescit haline getirilmiş, Mescid-i Kebir'e dâhil edilmiştir.⁹²

Dârünnedve, Halife Muktedir Billah (908-932) dönemine kadar bu şekliyle devam etmiştir. 306/918 senesinde Mekke'nin idaresinden sorumlu olan Kâdı Muhammed b. Musa, kapı vb. bir takım ilavelerle parlak ve silindirik sütunlarla estetik bakımdan eskisinden daha güzel bir şekilde bu birleştirme işini gerçekleştirmiştir. Öyle ki Dârünnedve'de bulunan ve namaz kılan kimse, Kâbe'yi tamamen göreceğe hale gelmiştir.⁹³ Muktedir Billah döneminde Dârünnedve ve Mescid-i Kebir'in onarım ve tadilatı birkaç yıl sürmüş, insanların namaz kılacakları alan genişletilmiş, Dârünnedve'nin duvarları, tavanları, çatısı, sundurmaları mescitle aynı seviyeye getirilmiş, hatta bir minare eklenmiş,⁹⁴ arka taraflarında da iki köşeye hazine odası, depo yapılmıştır.⁹⁵

İslam öncesi dönemde fiziki yapısı, alanı, büyüklüğü vs. hakkında bir bilgi/rivayet yoksa da Ezrakî'nin kaydettiği üzere⁹⁶ Dârünnedve'de -kapıların dışındakiler hariç- yer alan sütun (67),

⁹¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/103; İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ*, 2/349.

⁹² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/103-104, 247; Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm*, 1/299-300; İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ*, 2/349-352.

⁹³ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/105; İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ*, 2/366.

⁹⁴ Sonraki dönemlerde Dârünnedve minaresi, Mescid-i Haram'ın minarelerinden biri olarak zikredilmiştir. İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, *Târîhu Mekke*, 159; Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm*, 1/318-319.

⁹⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/105.

⁹⁶ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/105.

kemer (71) ve revak sayısının çok olması, uzunluğunun 74, doğu-batı yönünde genişliğinin ise 70 zirâ olması,⁹⁷ buranın geniş bir alan üzerine kurulu olduğunu göstermektedir.

Şunu da belirtelim ki her ne kadar Dârünnedve peyderpey mescide dönüşmüşse de Mescid-i Haram'ın bölüm ve yönlerinin tavsif edilmesinde, mescid içinde yaşanan hadiselerin konularının belirtilmesinde bu isim, asırlar boyunca kullanılmaya devam etmiştir. Hareme ilavesinden sonraki yıllarda Dârünnedve'nin yeri ve mevki, farklı görüşler olmakla birlikte,⁹⁸ Mescid-i Haram'da mezhep imamlarına ait makamlardan biri olan "Hanefi makamı" olarak adlandırılmıştır.

SONUÇ

Mekke şehrinin ve içinde bulunan Kâbe'nin tarihi çok eskilere götürülüp ilk insanla başlatılsa da İslam'ın zuhuruna kadar Hicaz bölgesinde güçlü bir merkezi idarenin tesis edilemediği görülmektedir. Bilinen tarihi itibarıyla sırasıyla Amâlika, Cürhüm ve Huzâa kabileleri tarafından mahalli ve kabilevi anlayışla yönetilen Mekke, İslam öncesi Arap tarihinde birçok yeniliğin ve siyasal örgütlenme modelinin öncüsü sayılan Kusay b. Kilâb ile birlikte Kureyş'in hâkimiyetine geçmiştir. Huzâalılara karşı verdiği mücadele sonucunda Mekke ve çevresinde dağınık bir halde yaşayan Kureyşlileri tek çatı altında toplayarak Kâbe etrafına yerleştiren Kusay'ın ilk icraatlarından biri, kendisi için yönetim merkezi veya hükûmet konağı olarak inşa ettiği Dârünnedve'dir. Cahiliye döneminde sosyal, siyasi, dini, iktisadi pek çok yön ve vasfı ile ön plana çıkan Dârünnedve'nin esasında belli bir yaş ve zihni/fikri olgunluğa sahip Kureyş kabilesinin ileri gelenlerinin günübürlük toplandıkları yerel bir meclis veya olağanüstü durumlarda çağrıldıkları bir mekân olduğu anlaşılmaktadır. Dârünnedve'nin Kureyş kabilesini aşan tam anlamıyla resmi ve kurumsal kimliği açık değilse de İslam öncesi Mekke'de bir meşveret meclisi veya asiller (mele') meclisi olarak fonksiyon icra ettiği muhakkaktır. Ancak bu meclisin resmi bir yaptırımı olmadığı gibi kararları da asabiyet anlayışından dolayı mutlak bağlayıcı değildir.

Mekke'de kabile toplanma evlerinin en meşhurlarından biri olan Dârünnedve, Hz. Peygamber'in risaleti döneminde müslümanlara karşı amansız mücadelenin merkez üssü olarak kullanılmış, Mekke'nin fethinden sonra ise idare merkezi olma hüviyetini kaybetmiştir. Hulefâ-yi Râşidîn döneminden itibaren Mekke site-şehir devletinin işlerinin görüşülüp karara bağlandığı bir meşveret meclisi olmaktan çıkmış, zamanla hac ve umre dönemlerinde halifelerin ve emirlerin kaldığı resmi konuta dönüşmüştür. Dârünnedve, Emevilerin kurucusu Muaviye b. Ebû Süfyan tarafından satın alınıp "Dârülmâre" yapıldıktan sonra bu kez Emevi halifelerinin ikametine tahsis edilmiştir. Akabinde erken dönem Abbasi halifeleri de hac ve umre ibadetlerini ifa için Mekke'ye geldiklerinde Dârünnedve'de konaklamışlardır. Dârünnedve'nin fiziki yapısı ve müstemilatı hakkında detaylı bilgi bulunmasa da dönemin halifelerinin konak yeri olması, Emevi ve Abbasi halife ve emirleri için âdeta geç antik dönemden kalma otantik bir saray işlevi görmesi, o günkü şartlarda binanın, hem biçim/mimarî, hem de içerik ve fonksiyon açısından uygun ve yeterli olduğunu göstermektedir.

⁹⁷ Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm*, 1/306; Edîb Selâme, *Kureyş kable'l-İslâm*, 81. Dârünnedve'nin mescide ilavesinde sütun, kemer, revak sayıları, kapıları, tavan ve cumbalı kısımları hakkında geniş bilgi için bk. Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm*, 1/310-312.

⁹⁸ Geniş bilgi bk. Hüseyin Abdullah Bâselâme, *Târîhu 'İmâreti'l-Mescidi'l-Harâm* (Cidde: Tihâme, 1980), 54-63.

Başlangıcından itibaren bir takım tadilat ve onarımlar geçirerek yaklaşık beş asır varlığını sürdüren Dârünnedve, Abbasi halifelerinin, ihtiyaca binaen Mescid-i Haram'ı genişletme çalışmaları sırasında peyderpey mescide dâhil edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995.
- Apak, Adem. *Kabile*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- Ateş, Ali Osman. "Kusay b. Kilâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/460-461. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bâselâme, Hüseyin Abdullah. *Târîhu 'İmâreti'l-Mescidi'l-Harâm*. Cidde: Tihâme, 1980.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Davud. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *Resâ'ilü'l-Câhiz*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1964.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslam*. 20 Cilt. b.y.: Dâru's-Sâkî, 2001.
- Çelikkol, Yaşar. *İslâm Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- Demircan, Adnan. *Bedevi*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Dindi, Emrah. *Kur'an'da İslam Öncesi Kültür*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Edîb Selâme, Avâtîf. *Kureyş kable'l-İslâm Devruhe's-Siyâsi ve'l-İktisâdî ve'd-Dînî*. Riyâd: Dâru'l-Merîh, 1994.
- Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh. *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*. thk. Ali Ömer. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.
- Fâkihî, Muhammed b. İshâk b. Abbas. *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve hadîsîh*. thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Hadar, 1994.
- Fâsî, Takıyyüddin. *Şifâ'ü'l-garâm bi-ahbâri'l-beledi'l-harâm*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Dârünnedve". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 8/555-556. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Halebî, Ebü'l-Ferec Nureddîn. *es-Sîretü'l-Halebiyye*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- Hârisî, Adnan b. Muhammed. "Dârünnedve fi'l-Cahiliyye ve'l-İslam". *Mecelletü'd-Dârah* 31/3 (Riyad 1426/2005), 13-37.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *el-İştikâk*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, ts.
- İbn Fehd, Necm Ömer. *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ*. thk. F. Muhammed Şeltût. 4 Cilt. Mekke: Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ, 2005.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed el-Hâşimî. *el-Muhabber*. thk. Ilse Lichtenstadter. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed el-Hâşimî. *el-Münemmak fî ahbâri Kureyş*. thk. Hurşîd Ahmed Fârûk. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985.

- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî. *Cemheretü ensâbi'l-Arab*. thk. Heyet. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. el-Himyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakâ vd. 2 Cilt. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed Sa'd b. Men' el-Basrî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1997.
- İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, Ebu'l-Bekâ Muhammed. *Târîhu Mekkete'l-müşerrefe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-şerîfe ve'l-Kabri's-şerîf*. thk. Alâ' İbrahim-Eymen Nasr. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Makdisî, Mutahhar b. Tâhir. *el-Bed' ve't-târîh*. 6 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali. *Mürûcü'z-zeheb*. thk. Kemal Hasan Mer'î. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Yusuf b. Abdirrahman. *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Seâlibî, Ebû Mansûr. *Simâri'l-kulûb fi'l-muzâf ve'l-mensûb*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1965.
- Süheylî, Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. Abdillâh. *er-Ravzü'l-ünüf*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1992.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî-Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1967.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru't-Taberî-Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *el-Megâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1989.
- Ya'kûbî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ebî Ya'kûb. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. thk. Abdülemîr Mühennâ. 2 Cilt. Beyrut: Şeriketü'l-A'lemî li'l-Matbuât, 2010.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1977.
- Zübeyr b. Bekkâr. *Cemheretü nesebi Kureys ve ahbâruhâ*. thk. Abbas Hani el-Cerrâh. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.
- Zübeyrî, Ebû Abdillâh Mus'ab. *Nesebü Kureys*, thk. Lévi-Provençal. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1982.